Miran Možina[1]

Uvodnik o milini, estetski občutljivosti in Gregoryju Batesonu

Editorial about grace, aesthetic sensibility and Gregory Bateson

Potem ko je dve leti pred svojo smrtjo, avgusta 1978, dokončal knjigo *Um in narava: nujna enotnost (angl. Mind and Nature: A Necessary Unity)* (Bateson, 1985), je Gregory Bateson v Esalenu napisal nekaj pesmi. Med njimi pesem Rokopis izraža, kaj je poskušal doseči v pravkar zaključeni knjigi in v svojem celotnem opusu (Bateson in Bateson, 1987: 5-6):

Rokopis

Tu leži rokopis v besedah,
natančen,
in če boste brali med vrsticami,
ne boste našli ničesar,
kajti to je disciplina, ki jo zahtevam,
ne več ne manj.

Ne sveta, kakršen je,
niti kakršen naj bi bil -
samo natančnost,
skelet resnice.
Ne šušmarim po čustvih,
ne namigujem v implikacijah,
ne obujam duhov v starih pozabljenih verah.

Vse to je za pridigarja,
hipnotizerja, terapevta in misijonarja.
Prišli bodo za mano
in uporabili tisto malo, kar sem povedal,
da bi nastavili še več pasti
za tiste, ki ne morejo prenesti
Samotnega
Skeleta
Resnice.

1 Mag. Miran Možina, dr. med., psihiater in psihoterapevt, Fakulteta za psihoterapevtsko znanost Univerze Sigmunda Freuda v Ljubljani, *miranmozina.slo@gmail.com*

Bateson kot znanstvenik ni iskal Resnice z velikim R v smislu ene, absolutne in večne resnice, temveč ravno obratno. Predstavljal si jo je kot mrežo idej v gosto prepletenih medsebojnih odnosih, ki se preko interakcij stalno spreminjajo. Vendar pa je od sebe in drugih znanstvenikov pričakoval, da bodo pri tkanju mreže teh idej, kolikor je le mogoče, natančni. Predpostavljal je namreč, da je le na tak način možno prispevati k evoluciji idej, ki bodo ohranjale širše ekološko ravnovesje in s tem življenje sâmo. Ideje in skupki idej, saj se posamezne ideje vedno povezujejo in porajajo nove, so namreč žal lahko tudi smrtonosne za človeka in toksične za njegovo okolje.

Pravzaprav si je iskanje resnice predstavljal še malo bolj zapleteno, kar je opisal v svojem izjemnem eseju iz leta 1940, *Poskusi v razmišljanju o preučevanem etnološkem gradivu* (Bateson, 1972: 73-87). Napredek v znanosti in znanstvenem iskanju resnice je videl v kombinaciji *natančnega* in *ohlapnega* načina razmišljanja, kot postopek, ki vključuje nihanja med obema: »[…] najprej ohlapni način razmišljanja in gradnja strukture na krhkih temeljih, nato pa popravki v smeri strožje oblike razmišljanja in vstavljanje nove podlage pod že obstoječo gmoto. Zdi se mi, da je to kar dobra podoba napredka v znanosti, pač s to izjemo, da je zgradba navadno večja in da so posamezniki, ki nazadnje prispevajo nove podlage, navadno drugi ljudje kakor tisti, ki so uvodoma razmišljali na ohlapen način. V nekaterih primerih, denimo v fiziki, lahko minejo stoletja od gradnje prve zgradbe do kasnejših popravkov temeljev, a postopek je slej ko prej isti.« (Bateson, 1972: 86)

Ključno se mu je zdelo, da se sprijaznimo s to dvojno naravo znanstvenega mišljenja in da do zastoja v napredku znanosti pride, kadar predolgo obstanemo pri bodisi ohlapnem bodisi natančnem razmišljanju. Za nas, psihoterapevte, je lahko še posebej zanimivo, da je za ponazoritev zastoja podal ravno primer psihoanalize (in ne pozabimo, da je to napisal leta 1940):

> *»Mislim si, denimo, da se je freudovska zgradba nezmerno razrasla, preden je bila deležna korekcij v obliki natančnega razmišljanja – zdaj pa, ko se raziskovalci lotevajo preoblikovanja freudovskih dogem s pomočjo natančnejšega izrazoslovja, je kar nekaj hude krvi. Škoda. (Tu morda ne bo odveč kanec tolažbe za ortodoksno psihoanalizo. Ko pričnejo raziskovalci brskati po najbolj temeljnih premisah in dvomiti o konkretni stvarnosti konceptov, kot so 'ego', 'želje' ali 'id' in 'libido', kar se pravzaprav že dogaja, ni nobene potrebe po preplahu in nočnih morah o kaosu. Večji del obstoječih analiz bo brez dvoma ostal nedotaknjen tudi potem, ko bo dobil nove podlage; ko pa bodo koncepti, postulati in premise urejeni, bodo lahko analitiki ponovno pričeli z ohlapnim razmišljanjem, tokrat še drznejšim, dokler ne bodo vnovič prišli do tistega mejnika, ko bodo njihovi rezultati ponovno klicali po natančnejši konceptualizaciji. Mislim, da se morajo veseliti te nihajoče kakovosti znanstvenega napredka, ne pa s trmoglavim odklanjanjem tega dualizma zavirati napredka v znanosti.)« (Bateson, 1972: 86-87)*

Ko Bateson kritizira zmedeno razmišljanje, ki ga je sprožil Freud, ko nam je na primer ponudil koncept »psihične energije« ali razlage tipa »pacientovi simptomi so posledica konflikta med njegovim nadjazom in idom«, pa hkrati izrazi trdno prepričanje, da je psihoanaliza neverjetno dragocen prispevek, »pravcati spomenik, ki nas opominja na to, kako pomemben je ohlapen način razmišljanja« (Bateson, 1972: 84). Seveda pa je ostal dragocen spomenik le zato, ker so številni Freudovi sodobniki in njihovi nasledniki

najprej razvili široko paleto psihoterapevtskih pristopov ter nato v zadnjih desetletjih z bolj natančnim razmišljanjem tudi znanstveno psihoterapijo oziroma psihoterapevtsko znanost (Wampold in Imel, 2015; Duncan, Miller, Wampold in Hubble, 2010; Laubreuter, 2012, 2018; Tramonti, 2018).

Tematski sklop Kairosa posvečen Gregoryju Batesonu

Ker smo v uredništvu Kairosa prepričani, da se ne le psihoterapevti, temveč vsi znanstveniki, ki so vključeni v gradnjo skeletov resnice svojih ved in disciplin, lahko kljub temu, da je od Batesonove smrti minilo že skoraj štirideset let, še vedno veliko učimo iz njegovega opusa, smo se odločili, da mu v tej številki posvetimo tematski sklop.

Hkrati nas je k temu spodbudilo, da bo poleti 2019 pri založbi Beletrina, v sodelovanju s Fakulteto za psihoterapevtsko znanost Univerze Sigmunda Freuda v Ljubljani, izšla knjiga z naslovom *Ekologija idej*, prevod najbolj znanega dela Gregoryja Batesona *Koraki k ekologiji uma (Steps to an Ecology of Mind)* (Bateson, 1972). Gre za zbirko 35 vzorčnih esejev, ki jih je napisal v letih od 1935 do 1970. V njih lahko kronološko spremljamo, kako je postopno začrtal novo znanstveno področje, »Epistemologijo«, kot jo je sam poimenoval (Bateson in Bateson, 1987; glej prevod *Svet mentalnega procesa* v zadnjem delu te številke Kairosa). S tem je izstopil iz običajnih delitev in miselnih vzorcev znanstvenih ved ter ponudil zametek nove znanstvene paradigme (Možina, 1991), ki je še kako relevantna tudi za psihoterapevtsko znanost in prakso (Tramonti, 2018).

Gre za prvo izdajo katerekoli Batesonove knjige v slovenščino, na kar sem dolgo čakal in si prizadeval.[2] Odkar me je namreč leta 1985 z Batesonovimi idejami »okužil« moj učitelj psihoterapije Graham Barnes, se je Batesonov virus v meni samo še množil. K sreči se je ta infekcija pokazala kot zdravilna tako v mojem profesionalnem kot tudi privatnem življenju (Možina, 2010). Prav z njeno pomočjo mi je namreč postajalo vse bolj jasno, kako moj način mišljenja in delovanja vodijo epistemološke predpostavke zahodne kulture, ki generirajo svojevrstno patologijo. Le-ta se žal od Batesonove smrti, leta 1980, samo še stopnjuje ter v globaliziranih razsežnostih ogroža obstoj naše civilizacije in celotnega človeštva bolj kot kdajkoli v njegovi zgodovini.

Kljub pesimizmu, s katerim me navdaja eksponentno stopnjevanje ekološke, populacijske, ekonomsko politične, etične in druge problematike, mi Batesonov virus na paradoksalen način pomaga ohranjati upanje. Tako kot si je on, kljub vse bolj jasnemu uvidu v smrtonosno rušenje globalnega ekološkega ravnovesja, zadnja leta svojega življenja vse bolj prizadeval za širjenje svojih idej, za katere je vseeno upal, da bi lahko pomagale obrniti razvoj v drugo smer, udi sam čutim vse bolj gorečo zavezanost populariziranju teh idej in delovanju, ki poskuša z njimi najti sozvočje. Na nepričakovan, razumsko težko razumljiv način se v meni po obdobju precej depresivnega doživljanja glede tega, kam gre

2 Leta 1988 sem celo nepričakovano, zahvaljujoč naključju, prevedel njegovo posthumno izdano knjigo *Angeli se bojijo* (Bateson in Bateson, 1987). Moj takratni glavni učitelj in mentor, Bernard Stritih, je namreč še slabo obvladal angleščino. Ker sem bil navdušen nad knjigo, sem si želel, da bi jo vsaj delček lahko neposredno okusil tudi on. Tako sem prevedel eno poglavje, ki je prevzelo tudi njega, pa sem potem postopoma poslovenil celo knjigo. Nato pa kljub dolgoletnim poskusom nisem uspel najti (bolj uveljavljenega) založnika, ki bi jo izdal. Edini, ki je brez prepričevanja takoj sprejel del prevodov, je bil urednik Nove revije prof. dr. Tine Hribar, tako da je tematski sklop o Batesonu tam izšel leta 1991 (Možina, 1991). V njem so bili poleg Batesonove biografije, ki sem jo povzel po Davidu Lipsetu, objavljeni moji prevodi petega, sedmega in osmega poglavja iz knjige ***Angeli se bojijo*** ter esej ***Zavestni namen nasproti naravi iz Korakov*** v prevodu Jerneja Stritiha.

Slika 1: Gregory Bateson (1904-1980)

naš svet, prav od velikega migrantskega vala, ki je leta 2015 pljusknil tudi čez naše kraje (Možina, 2015a), na moje presenečenje krepi tiha, iz nelagodja nad sodobnimi razmerami v svetu porojena odločnost. Le-ta sicer v svoji intenziteti niha, a vseeno vzdržuje brlenje upanja in smisla. Tako da zdaj lahko sočutim, razumem in podpišem odgovor Martina Luthra Kinga na vprašanje, kaj bi naredil, če bi vedel, da bo jutri konec sveta: »Danes bi posadil novo drevo.«

Tako sem s to številko Kairosa posadil novo sadiko, ko sem med drugim uredil tematski sklop posvečen Batesonu, s katerim naša revija podpira izid knjige *Ekologija idej*. Sestavljata ga dva znanstvena pregledna članka:

- doc. dr. Lea Šugman Bohinc je podala okvirni pregled vpliva Batesonovih idej na družboslovne in naravoslovne znanosti od izida knjige *Koraki k ekologiji uma* leta 1971 do danes;
- italijanski psiholog in psihoterapevt Francesco Tramonti iz Pise pa je utemeljil, kako so nekateri Batesonovi ključni koncepti še vedno aktualni in pomembni za sodobno psihoterapijo, če se hoče razvijati v smer estetske in etične občutljivosti.

Sledi več prispevkov v informativnem delu revije:

- Batesonova biografija, ki sem jo že leta 1991 povzel po Davidu Lipsetu in za to priložnost posodobil,
- Batesonovo predavanje *Epistemologija organizacije*, ki ga je imel leta 1977 v čast spominu na utemeljitelja transakcijske analize Erica Berna,
- drugo poglavje iz knjige *Angeli se bojijo* z naslovom *Svet mentalnega procesa* in
- pogovor Batesonove hčerke Nore z Grahamom Barnesom, ki sta ga zabeležila prav z namenom podpore natisu tematskega sklopa o Batesonu v Kairosu, kar je velika čast. Da bi tekste čim bolj približal slovenskim bralcem, sem jih tudi prevedel.

Upam, da bo ta tematski del revije tiste bralce, ki Batesonovega opusa še ne poznajo, nagovoril in spodbudil k ukvarjanju z njegovimi idejami. V ta namen bom v nadaljevanju tega uvodnika za pokušino predstavil, kako so njegove ideje lahko pomembne za razumevanje izvorov in možnih rešitev ekološke krize ter za razvoj sodobne psihoterapije. Ob tem naj znova opozorim, da Batesonove ideje niso vezane na posamezne discipline, kot

sta ekologija ali psihoterapija, niso niti interdisciplinarne niti multidisciplinarne, kar v svojem pogovoru poudarita tudi Graham Barnes in Nora Bateson, temveč s svojo »mnogovrstnostjo« predstavljajo popolnoma novo raven integracije (ali transdisciplinarnosti?).

Kaj pa je Batesonu pomenila integracija, morda najlažje ponazori tale njegov opis:

»Ko sem kot deček živel v Angliji, je mož s kladivom pregledoval vsak vlak, ki je prispel z dolge poti. Kladivo je imelo zelo majhno glavo in zelo dolg ročaj, podobno je bilo bobnarski palici in je bilo zares namenjeno ustvarjanju določene vrste glasbe. Mož se je sprehajal po celi dolžini vlaka in udarjal po kolesih oziroma oseh. Preverjal je, če morda ni katera počena in bi zato zazvenela neubrano. Lahko bi rekli, da je potrebno integracijo vedno znova preverjati. Podobno sem poskušal potrkati po vsakem stavku v knjigi, da bi preveril napake v integraciji. Pogosto mi je bilo lažje zaslišati neharmonično noto, ki je bila postavljena na napačno mesto, kot pa povedati, kaj je tista harmonija, ki jo iščem.« (Bateson in Bateson, 1987: 4)

Zame ta citat ni le slikovita metafora, temveč mi je dragocen tudi zato, ker kaže na Batesonovo skromnost, ko pravi, da ni vedel, kaj je tista harmonija, ki jo je iskal. S tem pokaže svoje stališče udeleženosti (Možina in Kobal, 2005), ki nam po mojem mnenju sporoča, da harmonija ni nekaj, nad čemer bi imeli nadzor, temveč je lahko le nenačrtovano darilo oziroma blagoslov. Nekaj nas naslovi, kar je širše od našega jaza ter presega naša zavestna prizadevanja in namen. Podobno kot je s srečo, ki je ne moremo najti, če jo iščemo oziroma si jo zastavimo kot zavestni cilj, temveč nas nepričakovano obišče, ko se z vsem srcem posvetimo za nas smiselnemu, zahtevnemu delu ali pomembnim, na primer ljubezenskim ali prijateljskim, odnosom. Bateson pri svojem raziskovalnem delu in v svojih tekstih ni le vedno znova poudarjal, da so vse ideje, ki se utelešajo v posamezniku, njegova lastna metafora, temveč je sam dajal zgled s tem, kako je možno z negovanjem stališča udeleženosti ohranjati transparentnost procesa evolucije idej. Kvantni skok v kvaliteti spoznavanja, ki ga je prinesla kibernetika drugega reda, je bila prav vključitev opazovalca v opazovano.

Ko se podamo na veliko avanturo raziskovanja, je torej poleg zavestne odločitve, da se bomo nečemu temeljito, z vso našo pametjo in hkrati z vsem srcem, posvečali, pomembno tudi zaupati nezavednemu procesu in sprejemati njegove darove. To je Bateson utemeljil teoretično in v svoji raziskovalni praksi, že ko je začel z antropološkim proučevanjem na Novi Gvineji in Baliju. Ključni koncepti, ki jih je v okviru svoje epistemologije poskušal prepojiti z novim pomenom, kot so na primer poleg »integracije« »milina«, »lepota«, »modrost«, »ljubezen«, »svetost«, »lepota«, »estetika«, »religija«, »etika«, »umetnost«, »igra« idr., so bili zanj neločljivo povezani z nezavednim oziroma s tistim, kar je Freud poimenoval »primarni proces«. Tudi s pomočjo metafore o integraciji na koncu nakaže, da se je po principu poskusov in napak, s trkanjem po vsakem stavku, ki ga je napisal, učil in hkrati učil o svojem učenju na tak način, da se je njegovo nezavedno oziroma nezavedni um vse bolj uglaševal s širšo ekologijo. S svojim delom nam tako ni le pomagal k bolj celovitemu razumevanju vseh naštetih konceptov, temveč iz njegovega opusa proseva integracija in veje milina oziroma estetska občutljivost. Njegovi koraki, ki si jih je utiral k ekologiji uma, so lepi, njegovo védenje se izteka v modrost. Njegova epistemologija ni le hermenevtično inovativna, temveč tudi transformativna (Stevens v Černigoj, 2007). Le-ta vidi človeka kot avtonomno bitje, ki se na podlagi refleksije lastnega vedenja samo odloča o svojih dejanjih. Med drugim si tudi na ta način razlagam, zakaj je branje oziroma študij njegovih del tako zahteven. Če ga vzamemo resno, nas stalno vabi k prev-

praševanju in spremembi naših epistemoloških predpostavk in s tem h globoki osebni spremembi »drugega reda«.

Poglejmo, kako je tovrstno spremembo opisal Noel G. Charlton, avtor najizčrpnejše Batesonove biografije (Charlton, 2018: 7): »Zame se je pokazalo Batesonovo razumevanje kot transformativno. Zdaj prepoznavam um in mentalni proces v živih sistemih, kot so moja družina, moja prijateljstva, moji odnosi do živali, ko skrbim zanje, moje interakcije z ekosistemi, ki me ohranjajo pri življenju, moji notranji procesi v zdravju in bolezni. Lahko opazujem naključne procese v širši družbi in večjem, neorganskem svetu. Uvidel sem, kako deluje namen in da obstajajo podporne težnje ter dejstvo, da sem del dobrodejnih skupnosti umov različnih obsegov. Zdaj vem, da sem del sveta, kozmosa. Občutek lastne vrednosti črpam iz občutka, da sem del nečesa večjega, kot je moj 'jaz', in iz tega, da ščitim manjše procese znotraj sebe. Prepoznavam, da je to religiozni jezik in da izjavljam nekaj podobnega kot (Shakespeare v Macbethu) 'v veliki roki Boga stojim'. Podobno kot Bateson sem prišel do razumevanja, da je ta povezanost z večjimi in največjimi procesi fizičnega sveta, to prepoznavanje, da se mentalna narava sveta jasno potrjuje v tem 'potekajočem' procesu med materialnimi stvarmi, globoko religiozna tema. Zaradi tega pa je ne bi smeli zavrniti kot slabe filozofije ali slabe znanosti.«

Batesonov pogled na izvore in rešitve ekološke krize

Ko sem leta 1985 *Korake* prvič vzel v roke, sem marsikaj težko razumel. Hkrati pa sem takoj vedel, da se bom k Batesonovim tekstom vračal, saj je bilo v njih zame nekaj magnetno privlačnega, in da zato ne bom odnehal, dokler ne bom vsaj približno lahko razmišljal kot on. Že takrat pa mi je v zadnjem delu *Korakov* v eseju z naslovom *Izvori ekološke krize*, ki ga je Bateson napisal leta 1970 med svojim raziskovanjem na Havajih, padel v oči diagram (glej sliko 2), ki sem ga lahko takoj razumel in me je skupaj z razlago pretresel. Z njegovo pomočjo je Bateson ponazoril, da vse številčnejše grožnje človekovemu preživetju izvirajo iz treh glavnih razlogov: »tehnološkega napredka, povečanja svetovnega prebivalstva ter določenih napak v mišljenju in naravnanosti zahodne kulture […] Ti temeljni dejavniki so vsekakor v interakciji. Povečanje svetovnega prebivalstva spodbuja tehnološki napredek in ustvarja tesnobo, ki nas postavlja v opreko z okoljem kot našim sovražnikom; tehnologija omogoča rast prebivalstva, obenem pa spodbuja našo aroganco oziroma napuh nasproti naravnemu okolju.« (Bateson, 1972: 498)

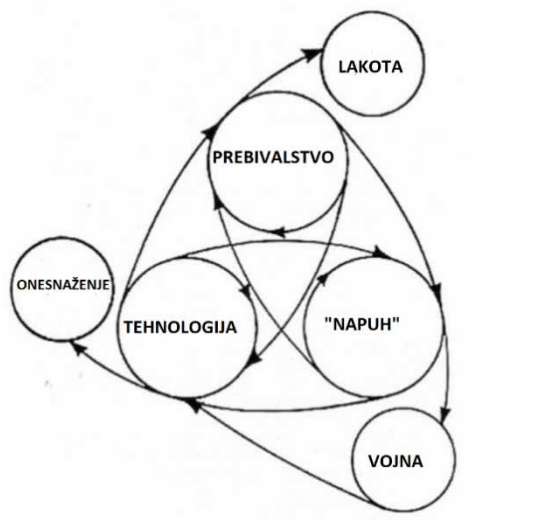
O kibernetski teoriji povratne zveze sem vedel dovolj, da sem lahko razumel ključno sporočilo tega diagrama: zaradi medsebojnega spodbujanja treh temeljnih dejavnikov se globalno ravnovesje našega planeta hitro bliža iztirjenju.

»Bodite pozorni na to, da gre vsak zavoj na tem diagramu v smeri urinega kazalca, kar označuje, da gre za samo-pospešujoče (znanstveniki bi dejali 'avtokatalitične') dejavnike: večja ko je neka populacija, hitreje raste; več tehnologije ko imamo na voljo, hitreje prihajamo do novih odkritij; bolj kot domnevno raste naša “moč”, bolj kljubovalno se nam zdi naše okolje. Podobno gredo tudi pari zavojev v smeri urinega kazalca ter tako tvorijo tri samo-pospeševalne podsisteme. Težava, pred katero se je znašel svet skupaj s Havaji, je, kako v ta sistem vpeljati neki proces, ki bi šel v obratno smer kot urin kazalec.« (prav tam)

Če pomislimo, da je Bateson na tak način razmišljal že v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, tako da je leta 1970 s tem tekstom v imenu Komisije za ekologijo in človeka Univerze na Havajih pripomogel, da je Senat države Havaji sprejel okoljevarstveni zakon

Slika 2: Dinamika ekološke krize (Bateson, 1972: 499)

(S.B. 1132) in s tem ustanovitev Urada vlade za nadzor nad kakovostjo okolja ter Okoljskega centra Univerze na Havajih, lahko vidimo, kako pronicljiva je bila njegova misel in kako angažiran je že bil za ohranjanje naravnega ravnovesja. Do sedemdesetih let 20. stoletja e namreč v svetovni politiki in gospodarstvu veljalo, da meje rasti ne obstajajo. Tudi prva opozorila, ki jih je na svetovno javnost leta 1972 v svojem poročilu *Meje rasti* naslovil Rimski klub, so bila še vedno preslišana in predlagani ukrepi neizvedeni (Kajfež Bogataj, 2016).

Bateson je svoje okoljevarstveno poslanstvo videl predvsem v tem, da si je prizadeval k spremembi tistega, kar je v diagramu poimenoval »napuh« (grško hubris). Uvidel je, da ga napajajo naše »vrednote«, ki jih je namerno postavil v narekovaj, saj so zgrešene in zastarele, ker izvirajo iz časa industrijske revolucije. Povzel jih je v naslednjem seznamu (Bateson, 1972: 500):

a. Gre za nas *proti* okolju.
b. Gre za nas *proti* drugim ljudem.
c. Edini, ki kaj šteje, je posameznik (ali posamezno podjetje ali posamezni narod).
d. *Zmoremo* enostransko nadzirati okolje in za to si tudi moramo prizadevati.
e. Živimo znotraj »meja«, ki se ves čas širijo.
f. Zdrav način mišljenja je ekonomski determinizem, ki maksimira eno spremenljivko, kot je na primer dobiček, namesto da bi optimizirali kompleksen niz spremenljivk.
g. Tehnologija bo rešila vse naše težave.

Trdil je, da so te ideje, kljub izjemnim tehnološkim dosežkom v zadnjih 200 letih, uničujoče. Ko naša civilizacija napihuje misel, da kot najžlahtnejša stvaritev evolucije lahko premaga svoje okolje, s tem podpisuje svojo smrtno obsodbo. Enota preživetja ni človek sam, temveč človek in okolje. In če človeka v odnosu do okolja vodi napuh, se okolje oziroma narava lahko maščuje (Lovelock, 2007).

Bateson si je stalno prizadeval za spremembe v našem mišljenju, saj je kot antropolog dobro poznal kulture in civilizacije, v katerih so človekov odnos do okolja vodila ali še vodijo drugačna pričakovanja in premise. Tako na primer starodavna havajska civilizacija ni vedela za zahodnjaški napuh. »Naš način ni edini možni način. Lahko ga spremenimo […] Te spremembe v mišljenju bodo vplivale na našo vlado, našo gospodarsko strukturo, našo izobraževalno filozofijo in naš vojaški položaj, kajti stare premise so globoko vgrajene v vse te družbene plati. Nihče ne more predvideti, kateri novi vzorci bodo vzniknili iz teh drastičnih sprememb. Upamo, da bo obdobje sprememb minilo v znamenju modrosti in ne nasilja ali strahu pred njim.« (Bateson, 1972: 501)

Bateson je že med svojimi sodobniki opažal, da so se prizadevanja za spremembe v mišljenju začela širiti med znanstveniki, filozofi pa tudi poslovneži in celo zakonodajalci. Glede ekologije je na primer večkrat omenil Lovelocka in njegov kibernetski koncept »Gaje«[3] (Lovelock, 1994, 2007), ki se je ujemal Batesonovim pojmovanjem narave kot kibernetskega sistema povratnih zvez. Tudi v krogih psihoterapevtov in psihiatrov, kamor so ga pogosto vabili, je spodbujal prehod v novo Epistemologijo, v mišljenje, ki naj bi se odreklo premisam enostranskega nadzora, moči in manipulacije ter glede na zgornji diagram krenilo v obratno smer od gibanja urinega kazalca (Možina, 2010; Možina in Kobal, 2005).

Estetska občutljivost in estetsko zavzemanje kot rešitev za ekološke probleme

Izjemno živo mi je ostal v spominu moj prvi stik z Batesonovo mislijo. Bilo je poleti leta 1985, ko sem si po mučnem ljubezenskem razhodu šel celit rane k prijateljem na Cres. Morda mi je tudi zaradi boleče razprtosti srca ostala tako nepozabna slika samotnega kotička na obali, kamor sem se rad zatekal in kjer sem lahko v miru bral. Med knjigami, ki sem jih vzel s seboj, je bil tudi angleški učbenik o družinski terapiji, v katerem se me je močno dotaknil citat iz Batesonovega eseja *Slog, milina in sporočilnost v primitivni umetnosti* (Bateson, 1972). Morda tudi zato, ker je omenjal Aldousa Huxleya, ki se mi je priljubil že v študentskih letih in mi je Bateson njegovo razumevanje miline (angl. grace1) približal na nov način:

»Aldous Huxley je nekoč dejal, da je osrednji problem človeštva iskanje lepote […] Podobno kot Walt Whitman je razmišljal, da je v komunikaciji živali in njihovem vedenju neka naivnost, neka preprostost, ki jo je človek izgubil. Človekovo vedenje naj bi pokvarila zahrbtnost – celo slepljenje samega sebe – osredotočenost nase in zavedanje samega sebe. Aldousu se je zdelo, da je človek izgubil 'milino', ki jo živali še premorejo […] Sam bi dejal, da je umetnost človekovo iskanje miline; včasih je njegov triumf ob delnem uspehu, včasih njegov bes in agonija ob neuspehu […] Če želimo doseči milino, moramo razloge srca spraviti z razlogi razuma.« (Bateson, 1972: 128)

Iskanje oziroma doseganje miline je za Batesona v ožjem smislu pomenilo, da lahko vsak posameznik razvija »estetsko občutljivost«, ko ohranja pozornost na odnose in

3 Lovelock (1991) je definiral Gajo kot kompleksno celoto, ki vključuje zemeljsko biosfero, atmosfero, oceane in zemljo. Ta velik sistem je kibernetski, ker je povezan preko povratnih zvez. Zato se lahko (samo)uravnava k optimalnim fizikalnim in kemičnim okoljskim pogojem za življenje na našem planetu. Naš planet ima torej značilnosti Gaje, ker je zmožen razviti in ohranjati življenje.

medsebojno povezanost ter temu ustrezno ravna (glej Tramontijev članek v tej številki Kairosa). V najširšem smislu pa mu je pomenilo doseganje ponovne povezanosti med človeštvom in tistim, kar je Lovelock imenoval Gaja. Ljudje smo za razliko od živali izgubili občutek, kako smo popolnoma odvisni od ekoloških sistemov. Upanje za preživetje človeštva je videl v obujanju občutka za lepoto v vseh oblikah, kar bi nam preko uvida, da se preveč zanašamo na »zavestni namen«, ki deluje proti naravi (Bateson, 1991a), omogočilo ponovno razvijanje sistemske modrosti.

V zadnjem stavku gornjega citata Bateson navaja znano misel Blaisa Pascala (1986), da ima srce svoje razloge, o katerih razum nič ne ve (»le coeur a ses raisons que la raison ne connait point«). S tem je sugeriral, da obstajajo dodatni nezavedni procesi, ki delujejo avtomatično, brez introspekcije. Zanimiva se mi zdi tudi vzporednica med Batesonovim konceptom miline in Pascalovim »srcem«, za katerega je le-ta trdil, da je sposobno finese (francosko *finesse*), spontane estetske in moralne presoje, ki je kognitivna in afektivna hkrati. Ti občutki so prepričljivi, zavezujoči, zdijo se nam resnični, zato jim verjamemo. Omogočajo spontani uvid, ki ni posledica progresivnega razmišljanja. Lahko ga ubesedimo, ni pa nujno (Wood, 2013).

Bateson je takole povzel svoje razumevanje umetnosti: »Saj ne, da je umetnost izražanje nezavednega, ne, umetnost se posveča odnosu med ravnmi umskih procesov. Iz umetnine je mogoče analitično izluščiti nekatere umetnikove nezavedne misli, mislim pa tudi, da Freudova analiza Leonardove *Ane Samotretje* povsem zgreši smisel tega početja. Umetniška spretnost pomeni združevanje številnih ravni uma – nezavedne, zavestne in zunanje –, tako da pride do izraza njihova kombinacija. Ne gre le za izražanje ene same ravni.« (Bateson, 1972: 470)

Če je freudovska psihologija razširila koncept uma navznoter in s tem zajela vso komunikacijo sistema znotraj telesa, na primer vse avtonomne procese, procese navad in ves spekter nezavednih procesov, je Bateson koncept uma širil navzven. Oba doprinosa sta zožila obseg zavestnega jaza in nam s tem omogočata razvijanje ponižnosti ob spoznanju, da je človek del nečesa mnogo večjega. Za to večje je Bateson lahko razumel, da nekateri uporabljajo besedo Bog (Bateson, 1972: 467).

Ob branju Batesonovih misli o milini, ki naj bi bila povezana z našo boljšo zavestno in nezavedno, torej celostno uglašenostjo s sočlovekom, skupnostjo, naravo in kozmosom, se mi je na tistem samotnem koščku obale 'milo storilo' in ulile so se mi solze[4]. Ne vem točno, zakaj se mi je to ob branju Batesonovih tekstov še velikokrat ponovilo in se mi dogaja še danes. Na prvi pogled je nenavadno, saj njegovi teksti niso literarni, temveč znanstveni

4 Trenutek ganjenosti je bil takrat povezan tudi z galebi, na katerih se je ustavil moj pogled. Niso iskali hrane, temveč so se le z veliko eleganco prepuščali mirnemu lebdenju na plasteh vetra, ne da bi kaj posebej zamahovali s krili. Potrjevale so se mi Batesonove misli, ki sem jih ravnokar prebral, saj se mi je zazdelo, da med njimi v tistih dragocenih trenutkih ni nobene ovire, nobene preračunljivosti, skrivnih namenov in pretvarjanja, samo skupno jadranje pod obokom neskončne modrine neba. Roki s knjigo sta se ob tem prizoru miline sami od sebe spustili. Branje je postalo odveč, saj bi lahko celo prekinilo valovanje ganjenosti, ki je začelo mehčati moje telo. Začutil sem prijetno predanost, ko je postalo dovolj samo dihati in zreti v ptice na ozadju nedoumljive, skrivnostne neskončnosti neba. Utrnila se je tudi misel, ki je dodala kanec grenkobe in pomagala prelivati solze čez rob, ki jih je še maloprej zadrževal, da namreč z mojo ljubo, s katero sva se razšla, nikoli več ne bova, podobno kot ti galebi na vetru, lebdela na koprenah najinih ljubezenskih hrepenenj. Ob tem se je moj sluh povezal s šumom morja, ki se je med pozornim branjem za nekaj časa umaknil iz zavedanja. Podobno je nenadoma na koži oživelo čutenje tiste razorožujoče mešanice vročega poletnega sonca in rahlih, osvežujočih sunkov vetra. V tem doživetju miline je bilo nekaj blagega in hkrati ostrega - blagega v občutkih žalovanja in ostrega ob misli, da se nekaj zaključuje in para, česar ne bo možno več sešiti v star vzorec.

in je zanje značilna celo poudarjena intelektualna odličnost, da mu je uspevalo narediti še iz »solze... intelektualno stvar«, če uporabim del verza Williama Blaka, ki ga je tako občudoval. Če pa pogledam malo bolj natančno, se mi zdi, da je moja ganjenost odziv na integracijo višjega reda, s katero lahko v takšnih trenutkih pridem bolj neposredno v stik. Morda je to podobno doživetju, ko se prepoteni od napora vzpenjamo po strmi gorski stezi in nenadoma prispemo do točke, kjer se nam razpre jasnejši in širši razgled. Bateson intelektualnega s čustvenim ni povezoval na sentimentalen, temveč na tiste vrste estetsko občutljiv način, ki je ravno zaradi visoke stopnje jasnosti in širine zajetja ganljivo lep, sladek in trpek hkrati.

Ob tem se spomnim misli Jeana-Claude Carrièra: »Neka oseba se nas dotakne le, če smo v njej odkrili to, kar imenujemo ranljivost. Gledališče, film, literatura, vse vrste izražanja razkrivajo to krhkost – našo globoko občutljivost. Naš skrivnostni izvir je in gonilo vseh naših čustev, vse lepote. Sprejmimo jo, bodimo šibki, a prilagodljivi. In mirni pred neznanim.« (Carrière, 2014: 5-6)

Menim, da je Bateson, čeprav ga žal nisem nikoli srečal v živo in spoznal bolj neposredno, bil človek, ki je v stiku z lastno ranljivostjo, krhkostjo in (estetsko) občutljivostjo ostajal spoštljiv pred neznanim. Čeprav ob svojem umiku na Cres nisem še ničesar vedel o njem, pa sem prav zaradi globokega čustvenega odziva (zaradi katerega se mi je na prvo srečanje z Batesonovimi idejami ohranil tako živ spomin) v trenutku stika z lastno krhkostjo začutil, da hočem kar najbolj obogatiti svoje védenje o njem.

S Cresa sem odšel s še večjim naborom vprašanj kot ob prihodu: Kako bi se lahko o lepoti in polnosti bivanja učil od živali, od njihove neposrednosti in miline? Kako lahko izkustvo naravnih lepot lajša bolečino in nam nudi uteho v kriznih trenutkih? Bi lahko bila tudi psihoterapija lepa in ali bi lahko bil terapevtski proces podoben umetniškemu ustvarjanju? In če je, kako bi lahko sam povezal svoje psihoterapevtsko delo in umetnost, saj sem v sebi najmočneje čutil prav ta dva dela – zdraviteljski in umetniški. In ali je estetika povezana z etiko, je terapija, ki je lepa, hkrati etična? In nenazadnje, kako je terapevtski proces povezan z religioznim oziroma mističnim doživljanjem, saj sem že takrat redno meditiral in se spraševal, kako povezati psihoterapijo in meditacijo.

Tudi Charlton v povzemanju Batesonove epistemologije poudarja, da je »estetsko zavzemanje« za doseganje miline zanj pomenilo, da se ukvarjamo z aktivnostmi, ki segajo preko dometa zavestnega namena, na primer z »umetnostjo«. Ob tem si Charlton postavlja podobna vprašanja, kot so se odpirala meni po prvem stiku z Batesonovo mislijo: »Kaj se dogaja, ko preživljamo čas obkroženi z naravnimi lepotami in odpremo svoje čute za dojemanje gore, morja, pokrajine, ptičjega gnezda ali padlega lista? Kako se spreminjamo, ko pojemo, plešemo, rišemo ali igramo na neko glasbilo? Ali je mogoče, da se s pomočjo igre, metafore, sanj, umetnosti in naravne zgodovine na nek način osvobodimo tiranje namenske logike, formalnega jezika, razredov in kategorij? Ali lahko delujemo na prelingvistični, neracionalni način, ki omogoča preseganje zavestnega namena in vzpostavljanje miline modrega odnosa do okolja?« (Charlton, 2008: 139)

Psihoterapija kot tehnika, umetnost in znanost

Ko sem po vrnitvi s Cresa prišel do Batesonovih *Korakov*, sem ugotovil, da na vsa ta vprašanja odgovarja na sicer skrajno izviren in svojstven, a hkrati zelo zahteven način, ki sem ga na številnih mestih takrat še težko razumel. Zato sem bil še kako vesel knjige

Batesonovega učenca Bradforda Keeneya z naslovom *Estetika spremembe* (Keeney, 1983), ki si je zadal za cilj zainteresiranim za Batesonov opus na bolj poljuden, a hkrati korekten način, olajšati njegovo razumevanje. Poleg tega je zelo abstraktno Batesonovo teorijo inventivno povezal s praktičnim vidikom, s psihoterapevtskimi (predvsem sistemskimi) metodami in tehnikami (Možina, 2010; Možina, Štajduhar, Kačič in Šugman Bohinc, 2011).

Danes se tudi z nasmehom na obrazu lahko spominjam, kako sem v obdobju od leta 1985 do 1988, ko sem se intenzivno poglabljal v Keeneyeve in Batesonove tekste ter dela drugih kibernetskih mislecev (na primer Maturane in Varele, 1998; glej tudi Možina in Kordeš, 1998), doživljal faze globoke zmedenosti, ob katerih pa mi v času, ko sem jih izkušal, ni bilo prav nič do smeha. Na trenutke so bili namreč, predvsem zaradi močne tesnobe povezane z občutki depersonalizacije in derealizacije, celo podobni psihotičnemu doživljanju. Učenje kibernetske epistemologije, katere ključni koncept je, tako pri razumevanju intersubjektivnosti kot tudi samorefleksivnosti, krožnost, mi je dolgo časa spodmikalo tla pod nogami, saj so bile vajene stati na tleh konvencionalne, linearne, objektivistične in v najboljšem primeru reprezentacionalistične epistemologije.

Keeney je v skladu z Batesonom poudarjal, da psihoterapija vsebuje kibernetsko komplementarnost med obrtno tehničnim in estetskim vidikom. Kot je Bateson po eni strani v psihoterapiji videl aktivnost, ki lahko pripomore k razvijanju estetske občutljivosti, je bil po drugi strani kritičen do mehanično sterilnega, tehnicističnega izvajanja psihoterapije. Podobno kot je medicinsko prakso kritiziral zaradi »torbe trikov« (na kar opozarja tudi Tramonti v svojem članku v tej številki Kairosa), ki sicer pomagajo zdraviti ali preprečevati vrsto specifičnih bolezni, a ne predstavljajo celovite modrosti, je zavračal tudi psihoterapijo, v kolikor je dajala (pre)velik poudarek tehničnemu vidiku in manipuliranju z ljudmi. Strah ga je bilo zdravnikov in (psiho)terapevtov, ki so v okviru svojih (sub)specializacij razvijali skrajno omejen fokus védenja o človeku na račun zanemarjanja konteksta in bolj celovitega spoznavanja. Tako je na primer v simptomih, tudi tistih najizrazitejših in najbolj motečih, kot so psihotični, videl poskus samozdravljenja širšega »uma« (angl. mind) (Bateson, 1961) oziroma mentalnega procesa (glej prevod z naslovom *Svet mentalnega procesa* v zadnjem delu te številke Kairosa), ki ga je definiral tako, da je presegel kartezijanski dualizem duha (duše, psihe) in materije (snovi).

O Batesonovi kritičnosti do psihoterapije, ki zanemarja širši kontekst in se ni umestila v okvir kibernetske epistemologije, poroča tudi Graham Barnes (1997), ustanovitelj Jugovzhodnega inštituta (Southeast Institute) v severni Karolini, ki je Batesona leta 1977 prosil, če bi imel pred številnim avditorijem transakcijskih analitikov predavanje, ki so ga vsako leto enkrat prirejali v čast Ericu Bernu. Najprej povabila ni hotel sprejeti. Kot razlog je navedel, da se z velikim delom transakcijske analize ne strinja, saj je pretežno slonela na metaforah snovi in energije namesto na (kibernetskih) metaforah komunikacije in odnosov, kamor je psihoterapijo umeščal Bateson. Potem je po pogajanjih le pristal in nastopil pred več kot tisoč terapevti (glej predavanje *Epistemologija organizacije* v zadnjem delu te številke Kairosa). Po predavanju je izkušeni kolega komentiral Barnesu: »Ne verjamem, da je med vsemi Batesona razumelo več kot pet poslušalcev.« (Barnes, 1997: 135) Barnes sam priznava, da ni bil med tistimi petimi in da je za vstop v Batesonovo epistemologijo potreboval še veliko let sistematičnega študija in osebne preobrazbe, saj je moral izstopiti iz okvirjev konvencionalne znanosti in se naučiti kritično reflektirati predpostavke običajne zahodne epistemologije, ki nas določajo tudi v vsakem trenutku našega vsakdanjega življenja.

V predavanju Bateson opozarja, kako potreba po psihoterapiji v sodobni družbi narašča zaradi njene dekadence. Le-ta se med drugim kaže v vse večjem bohotenju zabave. Pri tem pozabljamo na tisto, kar so stari Grki imenovali *ananke* in bi lahko prevedli z besedama nuja, nujnost (Možina, 2015b). Z vidika *ananke* tako umetnost kot psihoterapija s pomočjo pripovedovanja oziroma upodabljanja zgodb raziskujeta tisto, kar nas kot neka nuja peha v nesrečo še posebno tam, kjer 'srce si sladkega obeta'. Plast za plastjo luščita odgovore, zakaj se nam vsem dogaja, da ob svetlih ciljih in ob najboljših prizadevanjih za njihovo uresničitev končamo tam, kjer postanemo 'viharjev notranjih igrača' in nam je 'vera v sebe vzeta'. Obe pa nas tudi poskušata bodriti pri učenju o tem, kako si utreti poti h globoki notranji preobrazbi. Do te pa ni možno priti po bližnjici, po kateri bi se izognili *ananke*. Ob dramah ali ob romanih in filmih se ob prepoznavanju tega dejstva velikokrat zjočemo, ob komedijah pa nasmejemo. Podobno je v psihoterapevtskem procesu, v katerem imamo možnost, da se med solzami in smehom na svoj račun spravimo z napakami, ki smo jih naredili, ker ozavestimo nezavedne predpostavke in prepričanja, ki so jim botrovale in se pogosto prenašajo transgeneracijsko. Naša prepričanja so okvir za naš *ananke*, za našo nujo, za neizogibne dramatične življenjske zaplete, katerih del smo. Tako v gledališču, filmih in literaturi kot tudi v psihoterapiji se lahko učimo potrpežljivosti, da sprejmemo nujnosti, ki jih ne moremo spremeniti, hkrati pa pridobivamo na moči, da spremenimo tisto, kar lahko spremenimo.

Če z vidika *ananke* zagledamo globoko sorodnost umetniških zvrsti in psihoterapije, lahko lažje razumemo, da so se v terapiji razvile metode pripovedovanja zgodb, likovnega, glasbenega in plesnega izražanja ter igranja vlog, da torej lahko proces notranje preobrazbe terapevt in klient spodbujata s t. i. umetnostno terapijo (angl. creative arts therapy) oziroma z uporabo kreativnih medijev. Z njihovo pomočjo si lahko klient olajša izražanje svojih potlačenih delov in zanemarjenih ravni mentalne aktivnosti.

V predavanju Bateson omenja tudi teorijo »dvojne vezi«, s katero je v psihoterapevtskih in psihiatričnih krogih najbolj zaslovel in si hkrati prislužil največ kritik in nerazumevanja (o tem glej bolj izčrpno v članku Lee Šugman Bohinc v tej številki Kairosa). Razlog vidim predvsem v tem, da je večina kritikov prepovršno poznala Batesonovo predhodno antropološko delo in širše pojmovanje, ki je privedlo do oblikovanja teorije dvojne vezi kot odgovora na problem 'shizofrenije'. Projekt, v okviru katerega je nastala teorija shizofrenije (v Korakih je zajeta predvsem v štirih esejih, z naslovi Epidemiologija shizofrenije, K teoriji shizofrenije, Skupinska dinamika shizofrenije in Minimalni pogoji za teorijo shizofrenije, ki so nastali v času od leta 1955 do 1960), je bil posvečen raziskovanju paradoksov v komunikaciji. V njegovem okviru je Bateson skupaj s sodelavci že leta 1952 začel iskati odgovore, kaj je skupno humorju, umetnosti, religiji oziroma mistiki, hipnozi, psihoterapij, igri, pa tudi psihozi (s tem v zvezi je pomembno omeniti tudi Batesonovo objavo Percevalovih zapiskov, na primeru katerih je utemeljil samozdraviteljsko funkcijo halucinacij (Bateson, 1961)). Tako Batesonu v odgovorih na kritike ni preostalo drugega, kot da je vedno znova ponavljal, da zanj ni bila ključna shizofrenija in aplikacija teorije dvojne vezi na pojav "shizofrenije", temveč da je bila del veliko širšega proučevanja, ki se je po zaključku Palo Alto projekta nadaljevalo do konca njegovega življenja in pri katerem si je pomagal s številnimi koncepti, teorijami in njihovo reinterpretacijo (npr. s teorijo logičnih tipov, kibernetsko teorijo, predvsem s kibernetiko drugega reda, evolucijsko teorijo, semantiko, genetiko, komunikologijo idr.).

Svoj esej o dvojni vezi iz leta 1969, s katerim je poskušal znova odgovoriti na kritike, je

tako na primer začel z opozorilom na problem popredmetenja, saj so pri kliničnem delu številni psihiatri in psihoterapevti, ki so dvojno vez začeli 'diagnosticirati' in 'uporabljati', dvojno vez reificirali na podoben način, kot so to počeli z drugimi diagnozami in terapevtskimi tehnikami. Tudi spor s Haleyem že v času Palo Alto projekta se je v veliki meri zakuhal okoli tega. Bateson je v eseju njega in druge še enkrat opozoril, da dvojnih vezi ni mogoče šteti, da niso "tam", v posamezniku ali v družini, temveč da so le opisi. Znova je poudaril, da teorije niso predlagali kot edino pravilne in veljavne razlage o nastanku ter vzdrževanju psihotične motnje, temveč kot možno hipotezo, ki jo lahko postavimo ob druge, na primer ob genetsko in psihodinamsko hipotezi. Zanj je bilo ključnega pomena, da je teorija dvojne vezi le ena od možnih izpeljav, kako lahko na celotno komunikacijo pogledamo z vidika logičnih tipov, metakomunikacije in metametakomunikacije (višje ravni pa si je racionalno logično že nemogoče predstavljati). Dvojna vez je le zmešnjava na nivojih meta, metameta, metametameta itn. komunikacije. Menim, da kdor kritizira teorijo dvojne vezi oziroma misli, da je zastarela, ta je nikoli ni razumel na način, kot jo je razumel Bateson. Zame je teorija dvojne vezi še danes genialna in lahko predstavlja vrata v Batesonovo epistemologijo. Oboje skupaj je vredno Nobelove nagrade.

Milina po jugoslovansko

Ko sem jeseni 1985 Grahama Barnesa prvič srečal na jugoslovanskem psihoterapevtskem kongresu v Opatiji, je bilo njegovo razumevanje Batesona v predavanju z naslovom *Za tragedijo v psihoterapiji* (Barnes, 1993a: 29-36), ki me je popolnoma očaralo, že tako bogato, da je zavzelo osrednje mesto v njegovem poučevanju. Prav to je vzbudilo veliko zanimanje med številnimi kolegicami in kolegi. Bilo je v osnovi drugačno od vsega, kar je bilo do takrat poznano v jugoslovanskih psihoterapevtskih krogih. Tako smo številni psihoterapevti in psihoterapevtke iz nekdanjih jugoslovanskih republik vstopili v večletno izobraževanje iz t. i. »kibernetike psihoterapije«, ki je pod njegovim vodstvom od konca leta 1985 do 1989 potekalo pod okriljem t. i. »Hudolinove klinike« na Vinogradski ulici v Zagrebu.

Ko smo na večdnevnih seminarjih, ki so potekali okoli petkrat letno, počasi vstopali v Batesonovo epistemologijo, smo bili velikokrat zelo zmedeni, kar se je pri manjšini izteklo v hvaležnost, ker so se nam odpirali novi horizonti, pri večini pa bolj v zadržanost in kritičnost. Kar je mene prepričalo še bolj od teorije, so bile Grahamove demonstracije terapevtskih pogovorov, v katere smo se lahko prostovoljno javljali za vlogo klienta. Teme, ki so se odpirale, so bile globoko osebne, kar nam je omogočalo, da smo se na lastni koži učili, kako so kibernetske ideje uporabne tudi praktično za reševanje naših osebnih stisk in problemov. Ko sem na »vročem stolu« opazoval kolegice in kolege ter sem ga večkrat izkusil tudi sam, sem bil prevzet nad estetiko Grahamovega načina komunikacije. Doživel sem podobne trenutke ganljive miline kot na samotnem kotičku creške obale. Grahama sem v vlogi terapevta in predavatelja doživel kot utelešenje tistega, o čemer je Keeney (1983) pisal v svoji knjigi *Estetika spremembe* in v meni se je samo še bolj usidrala trdna odločenost, da ne bom odnehal prej, dokler se sam ne bom naučil biti ter delovati v vlogi terapevta na podobno lep in estetsko občutljiv način.

Po zaključku ciklusa izobraževanja na Hudolinovi kliniki, smo se od leta 1989 naprej organizirali kot podiplomski študij z naslovom *Šola kibernetike psihoterapije* v okviru klinike Rebro in zagrebške Medicinske fakultete (Možina, 1993ab). Z vsebinami tega usposabljanja smo nadaljevali s povezovanjem kibernetske epistemologije in psihotera-

pije. Iz serije predavanj, ki jih je Barnes imel na naših seminarjih še po začetku vojne leta 1991, je tako nastala knjiga *Pravičnost, ljubezen in modrost (Justice, Love and Wisdom)* (Barnes, 1993), ki predstavlja svojevrstno pričevanje o tem, kako zahtevna in dolga je pot iz objektivistične v kibernetsko epistemologijo.

Knjiga ni zanimiva le po strokovni in znanstveni plati, temveč je hkrati pretresljivo pričevanje o jugoslovanski vojni, ki je grobo zarezala tudi v našo *Šolo kibernetike psihoterapije*. V letih od 1989 do 1991, ko smo jo postavljali, smo bili v njej kolegi in kolegice iz vseh jugoslovanskih republik. Da bi Grahamu lahko čim bolj pomagal pri njeni hitri rasti, sem prevzel vlogo njegovega glavnega asistenta, tako da smo dejavnosti šole širili tudi v razne oblike in termine, ko Grahama ni bilo zraven. Po začetku vojne na Hrvaškem in v Bosni, pa se je obseg našega dela precej skrčil, vendar ni nikdar zamrl, saj smo še naprej sodelovali v šoli v glavnem hrvaški in slovenski udeleženci, Graham pa je redno hodil v Zagreb tudi v času, ko so si to upali le redki tujci. Kljub izjemno zahtevnim okoliščinam (enkrat je celo padla raketa na zagrebški Gornji grad, kjer so se odvijali naši seminarji, a k sreči ravno v času, ko nas tam ni bilo), smo uspeli ohranjati dialog in solidarnost, tako da smo na primer s pomočjo ameriških filantropskih sredstev organizirali razne oblike podpore, med drugim tudi seminarje, za terapevtke in terapevte, ki so delovali na vojnih območjih. Dokazali smo, da je tudi v časih največjega sovraštva in nasilnosti možno ohranjati milino v skrbi za preživetje skupnosti kolegov in kolegic.

Epilog: Milina in samota

Svoj motivacijski esej, ki naj bi bralce spodbudil k branju tematskega sklopa v tej številki Kairosa in spoznavanju Batesonove epistemologije, bom zaključil s še enim citatom, ob katerega prvem branju so se mi v trenutku ganjenosti ulile solze. Gre za del predavanja z naslovom *Jezik in psihoterapija – zadnji projekt Friede Fromm Reichmann* (Bateson, 1991c: 245-251), ki ga je imel leta 1957 po njeni smrti v čast spominu na to legendarno psihoterapevtko (Možina, 2014), ki jo je globoko spoštoval in cenil.

Svoj zadnji projekt je posvetila temi neverbalne paralingvistične komunikacije v psihoterapevtskem procesu. Z njim naj bi okronala svoja dolgoletna prizadevanja po povezovanju svoje osnovne psihoanalitične usmerjenosti s semantiko, lingvistiko in teorijami komunikacije. Bateson se je udeležil uvodnega srečanja njenega petčlanskega raziskovalnega tima, na katerem so ugotovili, da bi bilo snemanje ustreznega gradiva zahtevno in zamudno, pa so zato raje sprejeli filmsko gradivo, ki ga je Gregory že posnel na domovih družin, kjer je imel en od družinskih članov psihiatrične probleme.

Ko so člani tima proučevali družinske interakcije na posnetkih, se je dogajalo, da so se spontano identificirali s članom družine, ki je v določenem trenutku najbolj trpel, hkrati pa postali preveč kritični do tistega člana, za katerega se jim je zdelo, da je povzročal trpljenje. Frieda pa je bila vedno znova tista, ki je sodelavce opozarjala, da sta obe strani, ranjeni in oseba, ki je ranila, del širšega procesa, ki ga nihče od vpletenih prav dobro ne razume in tudi ne more nadzorovati. Njeno zavedanje je vključevalo težko dostopno in razumljivo *ananke*. Bateson jo je v tem občudoval in zapisal:

> *»Izgleda, da razvoj zavedanja poteka po stopnjah, ki jih mora prehoditi vsak človek – in še posebej vsak psihoterapevt in klient – s tem da eni prispejo dlje od drugih. Začne se s tem, da krivimo pacienta zaradi njegove idiosinkratičnosti in simptomov. Potem odkrijemo, da so ti simptomi odgovori na to – ali posledica tega – kar so storili drugi in krivdo prenesemo iz identificiranega pacienta na etiološko figuro. Potem morda ugotovimo, da se te figure počutijo krive za bolečino, ki so jo povzročile, in da se poistovetijo z Bogom, ko krivdo pripišejo sebi. Kajti na splošno velja, da niso vedeli, kaj počnejo. Zato je prevzemanje krivde za lastna dejanja nase sklicevanje na vsevednost. Na tej točki pridemo do bolj splošnega občutka jeze, da se to, kar se dogaja ljudem, še psom ne bi smelo dogajati, in da si tega, kar počnejo ljudje drug drugemu, še nižje razvite živali ne bi mogle izmisliti. Za tem je, mislim, stopnja, ki si jo lahko le megleno predstavljam, kjer na mesto pesimizma in jeze stopi nekaj drugega – morda skromnost. In od te stopnje naprej, karkoli že sledi, človeka spremlja občutek samote. Do tu lahko grem v opisovanju stopenj, preko katerih človek napreduje k podobi Boga […] Nihče ne ve, kakšen je konec tega razvoja, ki se začne z združitvijo tistega, ki zaznava, z zaznanim – subjekta in objekta - v enoten univerzum.« (Bateson, 1991: 250-251)*

Ob branju tega citata me je najbolj ganilo mesto, kjer omeni samoto. Nenadoma sem spoznal, da se to ujema z mojo izkušnjo. Ko se mi posreči, da ne krivim in da se ne počutim krivega ter ko se poleže jeza oziroma ogorčenje nad dejanji ljudi, ki daleč presegajo krutost živali, se znajdem na precej samotnem kraju. Razvijanje miline oziroma estetske občutljivosti se ne izteka v sladkobno harmonično zlitost z drugimi ljudmi in kozmosom. Prav Frieda Fromm Reichmann se je tega še kako dobro zavedala, ko je svoji pacientki Joanne Greenberg izrekla enega najbolj znanih stavkov v zgodovini psihoterapije: »I never promised you a rose garden.« (Možina, 2014; McGlashan in Keats, 2014)

Razvijanje miline je na paradoksalen način, kljub vse večji sposobnosti stika in povezovanja z drugimi ljudmi ter vsem, s čimer prihajamo v odnos oziroma interakcijo, samoten podvig. Morda tudi zato, ker se vse bolj približujemo samotnemu skeletu resnice, kot nas v svoji pesmi opozarja Bateson. Podpišem tudi, da se ob tem krepi občutek skromnosti, in v mojem primeru melanholije s primesjo ponižnosti, saj se ob trenutkih uzrtja lepote še jasneje zavem njihove in s tem lastne minljivosti.

Zaključujem z upanjem, da bo bralec ali bralka tega eseja lahko v njem ujel oziroma ujela kakšen pridih miline, ki sem ga sam lahko večkrat začutil ob njegovem pisanju, in topel val hvaležnosti Batesonu, saj nam je ob poti, ki jo je prehodil, zapustil več smerokazov, ki nas lahko vodijo k njej.

Viri

Barnes, G. (1993a). Beyond Tragedy in Psychotherapy. V Barnes, G.. Justice, Love and Wisdom: Linking Psychotherapy to Second-Order Cybernetics. Zagreb: Medicinska naklada: 29-36.

Barnes, G. (1993b). Justice, Love and Wisdom: Linking Psychotherapy to Second-Order Cybernetics. Zagreb: Medicinska naklada.

Barnes, G. (1997). A Story about Telling Stories: Introducing Bateson's »Epistemology of Organization«. Transactional Analysis Journal, 27, 2: 134-137.

Bateson, G. (ed.) (1961). Perceval's Narrative: A Patient's Account of his Psychosis. Stanford: Stanford University Press.

Bateson, G. (1972/1987). Steps to an Ecology of Mind. Northvale: Jason Aronson.

Bateson, G. (1985). Mind and Nature - A Necessary Unity. London: Flamingo edition, Fontane Paperbacks.

Bateson, G. (1991a). Zavestni namen nasproti naravi. Nova revija, 10, 105/106: 211-217.

Bateson, G. (1991b). A Sacred Unity: Further Steps to an Ecology of Mind. Edited by Donaldson, R. E. New York: HarperCollinsPublishers.

Bateson, G. (1991c). Language and Psychotherapy – Frieda Fromm-Recihmann's Last Project. V Bateson, G. A Sacred Unity: Further Steps to an Ecology of Mind. Edited by Donaldson, R. E. New York: HarperCollinsPublishers: 245-251.

Bateson, G. in Bateson, M. C. (1987). Angels Fear: Toward an Epistemology of the Sacred. New York: MacMillan.

Bateson, G. (1997). Epistemology of Organization. Transactional Analysis Journal, 27, 2: 138-145.

Carrière, J. C. (2014). Krhkost. Maribor: Enajsta šola-šala.

Charlton, N. G. (2008). Understanding Gregory Bateson: Mind, Beauty, and the Sacred Earth. Albany: State University of New York Press.

Černigoj, M. (2007). Jaz in mi: raziskovanje temeljev socialne psihologije. Ljubljana: IPSA.

Duncan, B., Miller, S., Wampold, B. in Hubble, M. (Eds.) (2010). The Heart and Soul of Change (2nd. Ed.). Washington DC: American Psychological Association.

Kajfež Bogataj, L. (2016). Planet, ki ne raste. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Keeney, B. P. (1983). Aesthetics of Change. New York: The Guilford Press.

Laubreuter, H. (2012). About psychotherapy science. Slovenska revija za psihoterapijo, 1-2: 13-20.

Laubreuter, H. (2018). Profession and discipline of psychotherapy. Slovenska revija za psihoterapijo Kairos, 13, 3-4: 41-53.

Lovelock, J. (1994). Gaja: nov pogled na življenje na zemlji. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Lovelock, J. (2007). Gaja se maščuje: o pregrevanju zemlje in usodi človeštva. Mengeš: Ciceron.

Maturana, H. R. in Varela, F. J. (1998). Drevo spoznanja. Ljubljana: Studia humanitatis McGlashan, T. H. in Keats, C. J. (2014). Joanne. Slovenska revija za psihoterapijo Kairos, 8, 3-4: 163-182.

Možina, M. (1991). Gregory Bateson: glasnik nove paradigme v znanosti. Nova revija, 10, 105/106: 163-183.

Možina, M. (1993a). School of Psychotherapy Cybernetics introduces itself: Effective organization of effective psychotherapy. Psychiatria Danubina; 5: 63-68.

Možina, M. (1993 b). Metalogue: What is the School of Psychotherapy Cybernetics all about.

Psychiatria Danubina, 5 (1-2), 69-74.

Možina, M. (2010). O psihoterapevtovi gotovosti v negotovost, dvojni vezi in paradoksih. Slovenska revija za psihoterapijo Kairos, 4, 1-2: 67-96.

Možina, M. (2014). Frieda Fromm Reichmann in »I never promised you a rose garden«.

Slovenska revija za psihoterapijo Kairos, 8, 3-4: 153-154.

Možina, M. (2015a). Uvodnik o empatiji in moralnosti. Slovenska revija za psihoterapijo Kairos, 9, 3: 5-17.

Možina, M. (2015b). Uvodnik o psihoterapiji na odru. Slovenska revija za psihoterapijo Kairos, 9, 4: 5-13.

Možina, M. in Kordeš, U. (1998). Obiranje sadov z Drevesa spoznanja. V Maturana, H. R. in Varela, F. J., Drevo spoznanja Ljubljana: Studia humanitatis (spremna beseda): 219-248.

Možina, M. in Kobal, L. (2005). Razvijanje stališča udeleženosti v psihoterapiji. Časopis za kritiko znanosti, 33; 221: 195-205.

Pascal, B. (1986). Misli. Celje: Mohorjeva družba.

Možina, M., Štajduhar, D., Kačič, M. in Šugman Bohinc, L. (2011). Sistemska psihoterapija. V Žvelc, M., Možina, M. in Bohak, J. (ur.). Psihoterapija. Zbirka Psihoterapevtske študije. Ljubljana: IPSA: 415-501.

Tramonti, F. (2018). Steps to an Ecology of Psychotherapy: The Legacy of Gregory Bateson. Systems Research and Behavioral Science, 36, 128-139.

Wampold, B. E. in Imel, Z. E.(2015). The great psychotherapy debate: The research evidence for what works in psychotherapy (2nd ed.). New York: Routledge.

Wood, W. (2013). Blaise Pascal on Duplicity, Sin and the Fall: The Secret Instinct, Oxford: Oxford University Press.